

J. KRŠKO
(Banská Bystrica)

PRASLOVANSKÉ VÝCHODISKÁ NIEKTORÝCH HYDRONÝM HORNÉHO POVODIA VÁHU

УДК 811.162.4' 373.21

Krško Jaromír. Praslovanské východiská niektorých hydroným horného povodia Váhu; 10 strán; počet použitých bibliografických zdrojov – 16; slovenský jazyk

Resumé. V príspevku analyzujeme niektoré názvy z hornej časti povodia Váhu, ktoré boli motivované praslovanskými lexikálnymi základmi. Takto motivované hydronymá neskôr motivovali pomenovania osád, ktoré sa postupne stali dôležitejšími onymickými bodmi.

Kľúčové slová: hydronymia, povodie Váhu, ojkonymia

Summary. The author analyses some names of upper part of Váh river basin. The names have been motivated by old Slavonic lexical base (roots). The motivated hydronyms later motivated names of villages that became more important onymic points gradually.

Key words: hydronymy, Váh Watershed, oikonymy

Vodné toky boli odpradáva dôležitými orientačnými bodmi, preto v ich názvoch nachádzame najstaršiu lexiku, ktorá sa v súčasnej slovnej zásobe už nemusí vyskytovať, prípadne je dochovaná len v nárečiach najstaršej generácie.

Spracovanie povodia Váhu, najdlhšej a najvýznamnejšej slovenskej rieky, je ďalším krokom pri naplňaní projektu Hydronymia Slovaciae, v ktorom ide o komplexné spracovanie historickej a súčasnej slovenskej hydronymie.

Z doterajších čiastkových výstupov spracovania hydronymie Váhu – ide predovšetkým o monografické spracovanie povodia Oravy [7] a Turca [6] ale aj

viacerých diplomových prác môžeme vybrať viacero zaujímavých hydroným motivovaných praslovanským lexikálnym základom. Ide predovšetkým o názvy v ktorých nachádzame doklady na dnes už neexistujúce, resp. zriedkavo sa vyskytujúce apelatíva v súčasnej slovenčine. Oblasť horného toku Váhu vymedzujeme prameňom Čierneho a Bieleho Váhu po vodnú nádrž Nosice pri Považskej Bystrici.

Ústrednou riekou skúmaného povodia je rieka Váh. Etymológie tohto názvu nie sú dodnes jednoznačné a jasné. Logickejšie argumenty uvádzajú zástancovia predslovanského pôvodu názvu (E. Schwarz, V. Šmilauer, B. Varsik...), ktorí pôvod názvu vidia v germánskom *wâg* vo význame *prúd*. Historik B. Varsik tieto názory podporuje tvrdením, že názvy veľkých vodných tokov musia pochádzať od obyvateľov, ktorí tu žili pred príchodom Slovanov a tieto názvy Slovania od nich prevzali a adaptovali do svojho jazyka. Žiaľ, najstaršie doteraz nájdené zápisy Váhu pochádzajú zo začiatku 12. storočia (1111 flumen *Vvaga*, 1113 aqua *Vvae*), teda z obdobia prítomnosti Slovanov v tomto priestore.

Odlíšny názor prezentuje najmä Š. Ondruš, ktorý od roku 1972 interpretuje pôvod názvu Váh z praslovančiny. Š. Ondruš sa prikláňa k dvom možným významovým paralelám. Jednou je pôvod od praslovanského (ďalej len psl.) apelatívneho základu *vagú*, *vaga* vo význame z *hrubého konára vysekaná žrd'*, teda motivantom boli ohrady zo žrdí a dosák postavených na brehoch toku. Takúto motiváciu majú podľa Š. Ondruša viaceré vodné toky u východných Slovanov (*Žerd'*, *Žerdeva*, *Batiná*, *Batog* – [10, s. 122]), ale takto motivované hydronymá opisuje aj O. P. Karpenko [3, s. 98], V. P. Šuľgač – *Člđäü* [13, s. 331] – tu však uvažujú o motivácii indoeurópskym (ďalej len ide.) základom **ger-* vo význame hýbať, kriviť („U takomu razi gidronim *Žerdja* mig bi tlumačitisja jak ‚kriva, zvivista (rička)‘ “ – [13, s. 332]).

Druhým motivantom rieky Váh by podľa teórie Š. Ondruša mohlo byť psl. slovo *jugú* v prvotnom význame *svetlo* pochádzajúce z ide. základov **veg-* : **vog-*, ktorú nachádzame v apelatívach *jug-*, *ug-* ale aj v hydronymách *Ug*, *Už*, *Jug* [10, s. 122]. O. P. Karpenko však názvy *Už*, *Uš/Uša*, *Jug*... dáva do súvislosti s psl. koreňmi **o(n)ž-*, **o(n)g-* ale vo význame „ščas krive, zignute“ [3, s. 197].

Motivácia stavbami, ktorými naši predkovia chránili pevnosť brehov, prípadne ich zvyšovali proti vylievaniu toku v čase záplav býva častá u menších tokov. Pravostranný prítok Oravy pomenovaný *Orvišník* (spolu s ďalšími variantmi *Orvišná*, *Orvišné*, *Orvišný potok*, *Revišná*, *Revišné*, *Revišník*, *Revišnianka*, *Revišianka*, *Revišiánsky potok*, *Revišniánsky potok* – [7, s. 92]) je síce motivovaný ojkonymom *Revišne/Orvišne*, motiváciou názvu bolo psl. apelatívum *rúvište* ochranná priekopa. Za prvotne pomenovaný onymický objekt však môžeme považovať vodný tok, okolo ktorého boli vybudované ochranné priekopy proti

záplavám. Apelatívum *rúvište* sémanticky súvisí s psl. slovesom *rúvati* – trhať, vytrhávať, strhávať, biť sa (dnešné slovenské expresívne *ruvať sa*), priekopa vznikala vytrhávaním podložia (kameňov, koreňov...).

Iný druh vodnej stavby sa stal motivujúcim základom pre hydronymum *Istebnianka* (povodie Oravy) a jeho varianty *Istebná*, *Istebné*, *Istebník*, *Istebniansky potok* [7, s. 48]. Východiskom týchto hydroným bolo psl. apelatívum **istúba* – išlo o pevné kolové (zrubové) stavby na ochranu riečnych brehov. V synchrónnej hydronymii sa však ako motivant názvu *Istebnianka* uvádza ojkonymum *Istebné*. Ide o klasický prípad zmeny motivanta medzi ojkonymom a hydronymom. Nielen historickými dokladmi, ale aj analýzou motivujúceho apelatíva sa musí presne zväziť, čo tvorí východisko, teda či najskôr vzniklo hydronymum, ktoré motivovalo ojkonymum alebo tomu bolo naopak. Z doterajšej analýzy slovenskej hydronymie totiž vyplýva, že 80 – 90% hydroným motivovaných ojkonymom vzniklo v motivačnom smere ojkonymum > hydronymum. Opačný proces motivácie je vzácny, no pre poznanie praslovanských východísk je podstatný, pretože práve tieto hydronymá obsahujú pôvodné psl. apelatíva. Do tejto skupiny môžeme zaradiť hydronymum *Blatnica* (povodie Turca) – v súčasnosti pokladáme motiváciu hydronyma ojkonymom *Blatnica*. Pri štruktúrnej analýze vychádzame z apelatíva *blato* (< psl. **balto*) a hydroformantu *-(n)ica*. Ak využijem poznatky paleopsychológie, osada nevznikne v blatistom, mokrom teréne. Prvotný názov *Blatnica* teda označoval vodný tok s blatistým brehom, ktorý následne motivoval názov obce pri jeho toku. Za dominantný onymický bod však bola postupne považovaná osada a nie vodný tok. Postupne dochádza k napätiu medzi ojkonymickou a hydronymickou onymickou sústavou (vzniká tak onymická homonymia – pozri [5, s. 150]). Aby sa predišlo tomuto javu, menej dôležitý onymický objekt (v tomto prípade vodný tok) sa premenuje. Vznikol variant *Blatničianka*, ktorým sa vyjadruje podriadenosť voči obci *Blatnica* a formant *-ianka* toto pomenovanie zaraďuje do hydronymickej sústavy.

Podobne ako v prípade názvov *Blatnica* to bolo aj pri hydronyme *Ipoltica*, ktoré bolo podľa informátorov motivované zaniknutou osadou *Ipolt*. Motivácia názvu však bola opačná, t. j., ojkonymum vzniklo podľa hydronyma *Ipoltica*, ktoré vzniklo z pôvodných apelatívnych koreňov **upel'* : **upol'*, resp. **jupel'* : **jupol'*. Podľa Š. Ondruša maďarčina zmenila slovenské slová začínajúce na *ju-* na *i-* (*junoš* > *inaš...* – [9, s. 13]), preto z pôvodnej slovanskej podoby **Jupoltica* vznikla podoba *Ipoltica*. Takú istú motiváciu mala aj slovenská rieka *Ipeľ* (< **Jupel'*). V tomto hydronymickom „hniezde“ sa zároveň nachádza ďalší psl. koreň **pelt-* : **plt-* vo význame mokro, mokrina, voda. Z tohto koreňa vzniklo napr. na Slovensku pomenovanie osady *Poltár* (v povodí spomenutého *Ipeľa*). Ale

z týchto psl. koreňov vznikli aj ďalšie hydronymá – Poltava, Poltavec, Poltavka na Ukrajine a pod.

Horúce pramene boli motivantom dnes už zaniknutého potoka *Vrútky* v povodí Turca, podľa ktorého sa neskôr pomenovala osada Vrútky. Hydronymum Vrútky vzniklo z plurálovej podoby psl. apelatíva **vüro(n)tükü* > *vrútok* označujúce vriaci prameň. Horúca voda motivovala v povodí Turca aj názvy *Vríca* a *Vríč*. Obidva názvy vznikli z psl. slovesa *vürëti*. Hydronymum *Vríca* neskôr motivovalo ojkonymum *Vrícko*.

Pomenovanie 24 kilometrov dlhého pravostranného prítoku Váhu *Varínka* je v súčasnosti motivované ojkonymom *Varín* (prvá písomná zmienka o osade je z r. 1254 – [16]). Ale aj v tomto pomenovaní ide o prvotne pomenované hydronymum, ktoré vzniklo z psl. apelatíva *varü*. Motiváciou nemusela byť horúca ale spenená voda, ktorá pripomínala variacu sa vodu.

V horskom prostredí s veľkým spádom sa vyskytujú hydronymá *Bystrá*, *Bystrica*, *Bystrička* (povodie Turca, Oravy, Kysuce, Rajčianky), ktoré vznikli z psl. apelatíva *bystrica* označujúceho prudkú horskú riečku. V. P. Šul'gač v súvislosti s takto motivovanými hydronymami pripomína, že názvy *Bystrica* sú charakteristické pre celý slovanský svet [13, s. 56]. V dnešných slovenských nárečiach adjektívum *bystrý* (< psl. **bystrü(jü)*) má význam rýchly, čistý.

Rýchly, prudký spád vody motivoval hydronymum *Skoroň* (povodie Oravy), ktoré vzniklo z psl. adjektíva **skorü* – skorý, rýchly, bystrý alebo z psl. apelatíva **skorenü* [13, s. 247] označujúceho prudkú vodu. Sémanticky toto hydronymum zodpovedá vyššie spomenutým názvom *Bystrica*, *Bystrá* a pod.

Pravostranný (pôvodne priamo ústiaci) prítok Váhu má názov *Sestrč*. Historické doklady poukazujú na starobylosť tohto toku a teda aj jeho význam (1299 *Sesterche*, 1463 *Sesthercz*, 1880 *Sesterec*...). V. Šmilauer považoval jeho motiváciu za nejasnú. Odvolávajúc sa však na ruskú rieku *Sestru*, uvažuje o motivácii psl. základom **ser-* vo význame tiecť, plynúť, bežať. Tento základ má paralelu v staroindickom *sáрати* s významom tiecť (pozri [8, s. 571]).

Opačným prípadom sú pomenovania *Neteč*, *Neteča*, ktoré boli motivované psl. **netekja* a označujú tok charakteristický tým, že voda v ňom veľmi slabo tečie, alebo občas úplne vysychá (tak aj [13, s. 180]). Vysychanie vody charakterizujú aj názvy *Suchá*, *Suchý potok*, *Suchý jarok*, prípadne adjektívum *suchý* (z psl. adj. **suchü*) bližšie charakterizuje časť pomenovaného potoka (*Suchá Vríca*, *Suchá Hradečnica*, *Suchá Chmeľnica*...).

Názov pravostranného prítoku Váhu *Orava* vznikol z psl. základu **or-* a slovesa **orati* vo význame kričať, revať a suf. *-ava* typického pre staršie názvy slovenských hydroným (pozri k tomu napr. [15]). Do sémantického okruhu hydroným motivovaných revom vody patrí aj hydronymum *Revъca* vyskytujúce

sa nielen v povodí Váhu ale vo viacerých slovenských povodiach. Pri slovenskom hydronyme Revúca možno upustiť od hľadania motivácie psl. slovesami **ryti*, **ryjo(n)* (< **rou-*, **reu-/rú-*) vo význame ryť, vyrývať, ako o tom uvažuje V. P. Šul'gač [13, s. 234] pri názvoch niektorých ukrajinských hydroným.

Zvuk tečúcej vody motivoval aj hydronymum *Klokôtká*, ktoré vzniklo z psl. **klokotú* – od **klokotati* – vydávať žblnkavý zvuk pri tvorení bublín a pohybe hladiny, bublať.

Mokrú, blatistú prostredie v okolí vodných tokov motivovalo viacero hydroným aj v povodí Váhu. Ide o všeobecný jav existencie motivujúcich apelatív z oblasti vody, preto by sme chceli viac poukázať na nové pohľady v oblasti interpretácie psl. východísk v dnešných hydronýmách. Hydronymá *Kalník*, *Kalné*, *Kaluž*, *Kalužná* sémanticky vychádzajú z psl. apelatív **kalú*, **kaluža* vo význame bahnitú miesto so špinavou, mútnou vodou. Do tohto sémantického hniezda by sme mohli zaradiť aj názvy *Lúžňanka*, *Lúžtek* motivované psl. apelatívom **lo(n)gú*, **lugú* – vlhké miesto porastené vlhkomilnými listnatými stromami.

Hydronymá *Mútnik*, *Mútnanka*, *Mútné* boli motivované psl. slovesom **mo(n)titi* (> adj. **mo(n)túnú?*) s významom zakalený, nie priehľadný. Medzi takto motivované názvy môžeme zaradiť aj hydronymum *Muráň*, hoci sa nenachádza v povodí Váhu (doteraz sme ho zaznamenali v povodí Hrona a povodí Slanej). Doteraz sa uvažovalo o motivácii okolitým skalnatým terénom, teda od slova *múr*. Š. Ondruš však motiváciu názvu dáva do súvislosti so základom *mur-* vo význame mokrina, bahno. Oporu nachádzame aj v ruských apelatívach *murava*, *mur* vo význame tráva rastúca na bahnitých lúkach. Môžeme teda uvažovať o psl. apelatíve **murú* (< ide. *meu-*, *mou-*, *mu-*) – k tomu [9, s. 69]. Paralely s ide. koreňom možno napokon nájsť aj v psl. apelatíve **mulú* vo význame bahno, nepriehľadná usadenina (dnešné slovenské *múľ*).

Významným ľavostranným prítokom horného Váhu je potok *Rajčianka* s dĺžkou 47,6 km. Prítokom Rajčianky je *Rajecký potok*, ktorý bol motivovaný ojkonymom *Rajec*, *Rajský potok* sme zaznamenali aj v povodí Kysuce. *Rajčiansky potok* (s variantom *Rajec*) môžeme nájsť aj v povodí Nitry [2, s. 168] a v slovenskej (či slovanskej) toponymii by sme určite zaznamenali mnoho toponým so základom *Raj-*. V doterajšej onomastike sa uvažovalo o motivácii psl. apelatívom **rajü* vo význame miesto večnej blaženosti, prípadne osobným menom (porovnaj napr. výklad hydronyma *Rajecznica* – [1, s. 86]). Najnovšie názory onomastikov sa prikláňajú k výkladu, že psl. apelatívum **rajü* malo aj význam vlhké, blatisté miesto. Odvolávajú sa na logické závery, obraz biblického raja je spojený s bujnou vegetáciou. Kde inde by mohla rásť takáto vegetácia, ak nie na vlhkom (a teplom) mieste. Takéto lokality naši predkovia určite radi vyhľadávali, pretože tu nachádzali úrodnú pôdu a v okolí bolo dostatok zveri. Tento názor by mohla

podporiť aj analýza geomorfologickej stavby takto pomenovaných lokalít v slovanských krajinách.

Minerálne zloženie prameňov má takisto praslovanské lexikálne východiská. Vodné toky pomenované napr. *Medokýš* označujú kyslý prameň (< psl. *medokyšŭ*), tú istú motiváciu má aj názov *Slatina* – z apel. *slatina* –močaristé, barinaté miesto, aj minerálny prameň, ktoré bolo utvorené z psl. **soltŭvina*, hydronymá *Sliačanka*, *Sliač* boli motivované apel. *sliač* s významom mokrina, mokrad', vlhké a vodnaté miesto s prameňmi. Medzi takto motivované názvy môžeme zaradiť aj hydronymá *Soľný potok*, *Slanec*, *Slanica*. Takéto názvy sa nachádzajú v slovanskom svete veľmi často. Medzi onomastikmi sa v minulosti viedli diskusie, či ide o označenie slanej vody (pozri k tomu popis takejto diskusie u B. Varsika [14, s. 6]). Zaujímavé vysvetlenie prináša R. Krajčovič v súvislosti s hydronymom *Slaná* na juhu Slovenska (pravostranný prítok Tisy ústiaci v Maďarsku). R. Krajčovič nielen hydronymum *Slaná*, ale aj ojkonymá typu *Slanec*, *Slančík*... vysvetľuje existenciou soľnej cesty vedúcej z Veľkej Moravy do Sedmohradska [4, s. 66-71]). Soľnou cestou by sa dali vysvetliť aj názvy v povodí Oravy (už v dávnoveku viedla soľná cesta popri Váhu, cez Oravu na sever do poľskej Wieliczky). Vo všeobecnosti možno uvažovať o tom, že hydronymá typu *Slaná* boli motivované minerálnym žriedlom, ktorý pri prameni môže obsahovať minerálne soli.

Posledným názvom, ktorému chceme venovať pozornosť v tomto príspevku, je hydronymum *Žarnovica*, ktoré pomenúva hornú časť potoka *Teplica* (povodie *Turca*). Historické doklady tohto názvu poukazujú na jeho dôležitosť (1254 *Sornouca*, 1254 *riv. Sernovítza*, 1258 *fl. Zeroycha*, 1281 *fl. Sornovicha*, 1391 *fl. Zarnocha*...). Názov *Žarnovica* vznikol podľa výskytu kameňov slúžiacich na výrobu mlynských žarnovov (psl. *žŭrny* > *žrŭnovŭ*).

V príspevku sme zámerne neanalyzovali hydronymá motivované psl. apelatívnyimi základmi porastov (*hrab*, *osika*, *jelša*, *borovica*, *dúbrava*...). Analyzované názvy slovenských hydroným majúce východiská v praslovanskej apelatívnej lexike potvrdzujú kontinuálne osídlenie oblasti Slovenska a aj v súčasnom jazyku sú takéto názvy živé a miestni obyvatelia ich aktívne používajú.

Literatúra

1. Duma, J. 1999. *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza z całym dorzeczem Pilicy*. Warszawa : Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1999. 199 s. ISBN 83-907328-3-1.
2. Hladký, J. 2004. *Hydronymia povodia Nitry*. 1. vyd. Trnava : Trnavská univerzita – Pedagogická fakulta, 2004. 294 s. ISBN 80-8082-008-2.
3. Karpenko, O. P. 2003. *Gidronimikon Central'nogo Polissja*. Kijiv : Institut ukrajinskoj movi NAN Ukraini, 317 s. ISBN 966-02-2636-5.

4. Krajčovič, R. 2005. Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. 1. vyd. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005. 230 s. ISBN 80-88878-99-3.
5. Krško, J. 2002. Mikroštruktúrne vzťahy v onymii. In: Slovenská reč, 67, 2002, č. 3, s. 142-152.
6. Krško, J. 2003. Hydronymia povodia Turca. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. 167 s. ISBN 80-8055-763-2.
7. Majtán, M. – RYMUT, K. 2006. *Hydronymia povodia Oravy*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 2006, 208 s. ISBN 80-224-0906-5.
8. Machek, Václav. 1968. Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha : Academia, nakladatelství ČSAV, 1968, 866 s.
9. Ondruš, Š. 2000. *Odtajnené trezory slov*. Zv. 1. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2000. 240 s. ISBN 80-7090-530-1.
10. Ondruš, Š. 2004. *Odtajnené trezory slov*. Zv. 3. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2004. 232 s.
11. Šmilauer, V. 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. Príloha.
12. Šmilauer, V. 1970. *Příručka slovanské toponomastiky*. 1. vyd. Praha : Academia, 1970. 216 s.
13. Šul'gač, V. P. 1998. *Praslovianskij gidronimnij fond (fragment rekonstrukcii)*. Kyjev : Institut ukrajinskoj movi NAN Ukrajiny, 1998. 368 s. ISBN 966-02-0431-0.
14. Varsik, B. 1989. *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí*. 1. vyd. Bratislava : Veda 1989. 184 s. ISBN 80-224-0163-3.
15. Závodný, A. 2008. Distribúcia sufixu –ava v slovenskej hydronymii. In: *Logos Onomastiki 1(2) 2008. Naukovij žurnal*. Doneck : TOV „Juho-Vostok“, 2008. s. 76 – 80. ISSN 1996-8647.
16. internet: <http://www.varin.sk/o/web/06/index.php?clanok=historia>

Štúdiá je súčasťou plnenia grantového projektu VEGA č. 1/0447/09 Analýza synchronnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu.